

BAiD

Balıkesir İlahiyat Dergisi - Balıkesir Theology Journal

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22.04.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17.09.2021

SÜFİLERİN KELÂMCILARA BAKIŞI

Seyyit Nur Ciran *

Öz

Tasavvuf ve kelâm İslâm düşünce yapısının şekillenmesinde önemli roller üstlenmiş disiplinlerdendir. Farklı bakış açılarıyla İslâm'a zenginlik kazandıran bu ilimler asırlardır süregelen tartışmaları da beraberinde getirmişlerdir. Mutasavvıflar ve mütekellimler birbirlerini eleştirirken ifrat ve tefrite düşerek itidal çizgisini zaman zaman kaybetmiş, karşımıza acımasız tenkitçiler olarak çıkmışlardır. Ancak ifrat ve tefritten uzak itidal üzere olan sûfiler ve kelâmcılar bu iki önemli düşünce yapıtaşını ortak bir paydada buluşturma imkânını yakalamışlardır. Biz de makalemizde, İslâm düşüncesine farklı bakış açılarıyla zenginlik kazandıran bu iki ilim dalının mensuplarından sûfilerin kelâmcılara yönelttikleri eleştiriler ve onlara karşı takındıkları tavrı ayrıntıya inmeden genel hatlarıyla ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Süfi, Kelâm, Akıl, Keşf ve İlham, Bilgi.

THE PERSPECTIVE OF SUFIS ON THE MUTEKELLIMS

Abstract

Sufism and kalam are among those disciplines which have played an important role in shaping the Islamic mentality. These sciences, which enriched Islam with their different perspectives, brought along the discussions as well which is ongoing for centuries. Whilst the Sufis and the Mutekellims were criticizing each other, they have sometimes appeared as brutal critics because of losing their sense of moderation. However, the Sufis and Mutekellim, who were able they away from that extremity, they have had the opportunity to get those two important ideologies' building blocks together. In our article, among the representatives of those two ideologies which enriched Islamic thought with their different perspectives, we will be treating without going into details the critics and attitudes of the Sufis towards the Mutekellims.

Keywords: Sufism, Sufi, Kalam, Intellect, Discovery and Inspiration, Information.

* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

e-mail: seyitnurciran@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-5433-4634>

Atıf/Citation: Ciran, Seyyit Nur. "Sûfilerin Kelâmcılara Bakışı". *BAiD* 14 (Aralık 2021), 129-153.

Giriş

Tasavvuf ve kelâm, araştırma sahaları nezdinde ortak bir tabana mensup iki önemli disiplindir. Bu iki disiplini birbirinden ayıran yegâne unsur hakikate ulaşmadaki metot ve önceliklerinden kaynaklanmaktadır.

Kelâm düşünce sisteminin temelini atan Mutezile âlimleri olmuştur.¹ Zamanla bu düşünce sistemlerini geliştirmiş, felsefî fikirlerden beslenerek akla ve mantığa dayalı bir ilim olarak ortaya çıkmışlardır. Ehl-i sünnetin bünyesine dâhil olması ise Mu'tezile'nin kuruluşundan iki asır sonra Eş'arî ve Maturidî tarafından kısmen tadil edilerek X. asırda ancak gerçekleştirilebilmiştir.²

Allah, kâinat, insan, mebde', meâd gibi ontolojik, epistemolojik ve kozmolojik konuları işleyen ve bunu işlerken akli ön plana çıkararak kelâmcılar, Kur'an ve sünnet merkezli selefî düşüncenin yanı sıra keşf ve ilham merkezli tasavvufun da eleştirilerine maruz kalmışlardır. Ancak burada şunu belirtmeliyiz ki kelâm ilmiyle meşgul olan mütekellimler nassları yahut keşf ve ilhamı görmezlikten gelmiyor, aksine onların faydası ve lüzumunu savunuyor lakin esas olarak akli ön plana alarak nassı ve ilhamı ise akla tabi tutarak görüşlerini temellendirmektedirler.³ Keza aynı durum, Kur'an ve sünneti esas alan selefiler; keşf ve ilhamı esas alan sûfiler için de söz konusudur. Bu durumda sufilerin ve kelâmcıların düşüncelerinin merkezine keşf ve ilhamı almaları Kur'an ve sünneti bir kenara bıraktıkları manasına çıkmamaktadır. Aslî deliller bu iki ilim dalı açısından her zaman ön planda olmakla beraber fer'î deliller bağlamında düşüncelerinin merkezinde akıl yahut keşf ve ilhamı kullanmayı uygun görmüşlerdir diyebiliriz.

Tasavvuf, kelâm ile aynı konuları kendi düşünce sisteminden hareketle ele almaktadır. Bu düşünce sisteminin önceliği keşf ve ilhamdır. Aklın sınırlılığından bahseden sûfiler, akli belli kalıplarda ele almış ve ona farklı isimler vererek nitelemişlerdir.

Tasavvuf genel itibarıyla ilahî aşkın ve bütünlüğün felsefesidir. Tasavvuf kültüründe, hakikî aşk, Allah aşkıdır. "Allah'ı gerçekten seven kişi, O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever. Yaratan'dan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk; güzele değil, güzelliğedir. Hakiki aşk, herkesi ve her şeyi Allah için sevmektir."⁴ "Varlıklarda meydana gelen Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lütfunu ibretle seyretmektir. Bu aşka bazen mecâzî aşkla ulaşılır. Bundan dolayı mecâzî aşk denilen insanın insana veya insanın diğer varlıklara duyduğu aşk, ilahî aşkın

¹ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 39.

² Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 72.

³ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 10.

⁴ Esmâ Sayın, *Tasavvuf Eğitimi Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 33.

köprüsüdür.”⁵ Dolayısıyla aslanan bilgi ilahî aşkıta gizlidir. İlahî aşka yönlendirecek köprüler ise arızidir. Bu durumda ilahî aşka ulaşmak için akıl bir köprü olarak değerlendirilir. İlahî aşk sonucu fena fillah olan kişi hakikatin bilgisine ulaşır.

Gerçek bilgiye ulaşmada akıl ötesi bir yetiye sahip olunması gerektiği düşüncesi mutasavvıflar tarafından benimsenmiştir. Bu düşünceleri ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn olarak sıralamak mümkündür. “İlme’l-yakîn olmak kıyâmeti bilmektir, ayne’l-yakîn olmak ise kıyâmet hallerini görmektir. Başka bir ifadeyle; İlme’l-yakîn, cennet ve cehennemi bilmektir, ayne’l-yakîn ise cennet ve cehennemi görmektir.”⁶

Bu sıralamayı tadını aldığımız belli bir kalıbı bulunan herhangi bir “şeker” üzerinden örnekleyecek olursak; kişi, bir şekerin varlığını, yapısını teorik olarak kitaptan okuyup öğrendiğinde ona ilme’l-yakîn derecesinde sahip olur. Şekeri eline aldığı anda onu görür ve ayne’l-yakîn derecesine ulaşır. Sonrasında onu yiyerek tadını aldığı anda hakka’l-yakîn olmuş olur ki artık ilmi tamam hâle gelir. Bunlardan ilki kitabî ilimlere vâkif olan âlimlerin derecelerdir. İkincisi tarikat ehli olanların derecesidir. Üçüncü derece ise hakikat ehli olan âlimlerin derecesidir. Hakikate vasıl olmanın da ancak böylesi bir yakınlık ile elde edileceğini savunan mutasavvıflar, bu yakınlığa ulaşmanın yolunu da tasavvufî terbiye ile arınan nefsin neticesinde açılacak olan keşf ve ilhamlarla gerçekleşeceğine inanırlar.

Biz de çalışmamızda Sûfilerin ve kelâmcıların bilgiye biçtikleri paydan yola çıkarak uzlaştıkları ve ayrıştıkları yönleri genel hatlarıyla incelemeye çalışacağız.

1. Bilgi Nazariyesi

İnsanlık tarihiyle eş değer kabul edilen bilgi terimine klasik felsefî kaynaklarda ve terminoloji sözlüklerinde rastlamaktayız. Aynı şekilde İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkmış çeşitli akımlar açısından da tanımlamalar yapıldığını görmekteyiz. Örneğin ilk İslâm filozofu sayılan Kindî, “eşyanın hakikatleriyle kavranması” olarak bilgiyi tanımlamıştır.⁷ “Fârâbî”ye göre ise bilgi, ‘varlığı ve devamlılığı insanın yapıp etmelerine bağlı olmayan varlıkların mevcudiyetiyle ilgili olarak akılda kesin hükmün hâsil olmasıdır.’ İhvân-ı Safâ’nın bilgi tarifi ise ‘bilenin zihninde bilinenin formunun oluşması’ şeklindedir. Seyyid Şerif el-Cürçânî’ye göre bilgi ‘düşüncenin gerçeğe tam uygun olmasıdır.’⁸

⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 65.

⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Mükaşşefetü’l Kulüb*, çev. Muhammed Taha (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2017), 332.

⁷ Ya’kûb b. İshak Kindî, *Resâ’ilü’l-Kindî el-Felsefiyye* (Kahire: Daru Fikri’l-Arabî, 1950), 169.

⁸ Necip Taylan, “Bilgi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/157.

Sözlük anlamıyla ise bilgi, insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütününe yahut öğrendiği, araştırma ve gözlem sonucu elde ettiği gerçeğe verilen addır. Malûmat olarak da kullanılan bilgi terimine, genel olarak ve ilk sezi durumunda zihnin kavradığı temel düşünceler de diyebiliriz.⁹ Bilgi nazariyesi (kuramı) ise, bilginin temelini, bilim alanında uygulanan yöntemleri, sınır ve güvenilirlik bakımından inceleyip araştıran felsefe dalına verilen addır. Epistemoloji diye de adlandırılır.¹⁰

Bilginin kaynağı ve ona ulaşmanın yöntemleri felsefede olduğu gibi dinde de farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bu farklılıklar sonucu felsefede değişik ekoller ortaya çıkmış, dinde de çeşitli hareketlerin meydana gelmesine yol açmıştır. Dinî olarak manevî, ahlakî ve ilahî gerçeklerin anlaşılmasında ağırlık; nass ve nakile veya akıl ve istidlâle veyahut da keşf ve ilhama verilmektedir. Bu konuda başka bir ihtimal söz konusu değildir.¹¹ O halde diyebiliriz ki İslâm âleminde ortaya çıkan muhtelif mezhep ve tarikatların temelleri bu üç görüşten birine dayanmaktadır.

Bu üç görüşü ise genelleyerek şöyle sıralamak mümkündür:

1. Nass ve nakile ağırlık verenler, selefilerdir.
2. Akıl ve istidlâle ağırlık verenler, kelâmcılardır.
3. Keşf ve ilhama ağırlık verenler ise mutasavvıflardır.

Bu üç ekolün dışında kalan fırkalar nassa itibar etmeyen düşünce tarzlarından dolayı Sünni çerçevede değer görmemiştir.

İmam Gazzâlî dinî, ilahî ve manevî gerçeklerin hangi yoldan daha iyi anlaşılacağı üzerine yaptığı çalışmalarında; *el-Münkız* adlı eserinde şöyle bir tasnif ortaya koyar:

Birinci Sınıf: İlm-i Kelâm âlimleridir. Bunlar rey ve istidlâl sahibi olduklarını iddia ederler.

İkinci Sınıf: Bâtîniye fırkasıdır. Bunlar hakikati İmam-ı Ma'sûm'dan talim yolu ile öğrendiklerini iddia ederler.

Üçüncü Sınıf: Felsefecilerdir. Mantık ve burhan erbabı olduklarını söyleyerek hakikate böylece ulaşacaklarını öne sürerler.

Dördüncü Sınıf: Mutasavvıflardır. Bunlar Allah'ın huzurunda bulduklarını, müşahede ve keşf ashabından olduklarını iddia ederek hakikatin bu şekilde öğrenileceğini iddia ederler.¹²

⁹ Komisyon, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 1/294.

¹⁰ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, 1/294.

¹¹ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 13.

¹² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Münkız mine'd-Dalâl*, çev. Hilmi Güngör (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 22.

Bir başka tasnif de Osmanlı'nın son dönem yeni ilm-i kelâm hareketini temsil eden İzmirli İsmail Hakkı tarafından ortaya konulur. O hak ve hakikat uğrunda çalışan beş sınıftan bahseder:

1.Selefilere: Davalarını öncelikle Kur'an ve sünnet ile doğrulturlar, nazar ile onu kuvvetleştirirler ancak asla nassı nazara tabi kılmazlar.

2.Mütekellimler: Nassı nazara ve akla tabi tutarlar. Ehl-i sünnet kelâmcıları ikiye ayrılırlar. Bunlar Eş'ariye ve Maturidiye kelâmcılarıdır. Ehl-i bid'at kelâmcılar ise beş kısma ayrılır: Hariciler, Şiiler, Mürciiler, Kaderiler, Cehmiler. Bunların içerisinde asıl kelâmcılar Mutezile namını alan Kaderiler ile Cehmilerdir.

3.Feylesoflar: Kelâmcılar bir ölçüde kendilerini nass ve nakille bağlı saydıkları halde filozoflar nass ve nakil kaydına riayet etmezler.

4.Mutasavvıflar: Hakikate ulaşmadaki vasıtalarını keşfe bağlarlar, delilleri ancak zevk-i vicdanîdir, yolları kalpte delilsiz mananın hâsıl olması yoludur. Ayrıca keşif yolu nazar yolundan daha istikametli ve doğrudur.

5.Batınîler: Hakikatin ancak masum imam dedikleri zevattan öğrenileceğine inanırlar.¹³

Hem Gazzâlî'nin hem de İzmirli'nin tasniflerinde yer alan felsefe ve Batınîlik, her ne kadar İslâm toplumunda yer alsalar da nasslara itibar etmeyen düşünce tarzına sahip olduklarından geriye yukarıda belirttiğimiz üç kısım kalmaktadır: Selefiler, mütekellimler ve sûfîler.

Peki, hakikate ulaşmada araçlar nelerdir? Yakîne vâkıf olma çabası bu üç düşünce sisteminde nasıl ele alınmıştır?

Bu gibi soruların cevaplarını sûfîler ve kelâmcılar boyutuyla değerlendirerek; Kur'an ve sünnet, akıl, keşf ve ilham başlıkları altında inceleyeceğiz.

1.1. Kur'an ve Sünnet

İnsan yaratılış itibarıyla diğer canlılardan ayrılan birçok meziyete sahiptir. O, nefis sahibi oluşuyla latif varlıklar olan meleklerden ayrıldığı gibi akledip düşünebilme yetisiyle de hayvanlardan ayrılmaktadır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran yegâne unsurlardan bir tanesi de bilgiyi elde etme iradesi ve kazandığı bilgileri kullanabilme yeteneğidir. Dolayısıyla bilgi, insanlık tarihiyle eş değer sayılabilecek bir konuma sahiptir. O halde muhatabını hem dünyada hem de ahirette saadete ulaştırmak için bir hidayet rehberi olan Kur'an'ın da bilgiye ve onun kaynaklarına önem vermemiş olması düşünülemez.

Bilginin aydınlatıcı olabilmesi için öncelikle onun doğru olması gerekir. Doğru bilgiye götüren yolların ise titizlikle tespit edilmesi elzemdir. Müslümanların bu

¹³ İsmail Hakkı İzmirli, "İslamda İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 3/12 (1929), 22-29.

doğrultuda başvuracakları ilk kaynak Kur'an olmalıdır. Zira inanan insanlar nezdinde yaratan her türlü bilginin sahibidir. Varlık ona ait olduğu gibi varlığın bilgisi de ancak ona aittir.

“Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah yücedir...”¹⁴, “Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır”¹⁵ ayet-i kerimeleri bu durumu açıkça ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de bilgiye ulaşmanın kaynaklarını genel ifadeyle ikiye ayırabiliriz. Birincisi, gayb alanıyla ilgili kaynaklardır ki bunlar; vahiy, ilham ve rüya kaynaklı bilgilerdir. İkinci olarak ise şehâdet alanıyla ilgili kaynaklardır ki bunlar da duyular ve akıldır.

Vahiy kelimesi “hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, işaret etmek, ilham etmek anlamıyla sözlük; Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi olarak da terim anlamıyla karşılığını bulur.”¹⁶ Haliyle peygamberin bilgiyi direkt aldığı mecra Allah olduğundan peygamberin konumu da bilgi edinme vasıtaları açısından önemlidir. Zira birçok ayet-i kerimede peygamber hakkında methedici ayetler bulunmakla beraber, doğru bilgiye onun yönlendirmesiyle de ulaşılabileceği vurgulanmıştır. “Resulüme uyun ki, doğru yolu bulasınız!”¹⁷, “Peygamberin verdiği alını, yasak ettiğinden sakının!”¹⁸

Buradan hareketle Müslümanların başvuracakları bilgi kaynaklarının evvela Kur'an-ı Kerim, sonrasında Peygamber (s.a.v)'in sözleri olacağı çıkarımını yapabiliriz. Aynı şekilde sûflerin ve kelâmclıların hakikate ulaşmada önceledikleri yöntemlerin temelleri de Kur'an ve sünnet ekseninde olmuştur diyebiliriz.

1.2. Akıl

Beş duyu organımızla hissederek, tecrübe ederek somut olanı idrak eder ve bilgi sahibi oluruz. Akıl ile de soyut olan hakkında bilgi elde ederiz. Zira akıl, teorik ve çıkarımsal bilgilerin sebebidir.¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de Rabbimiz insanı akıllı olması sebebiyle sorumlu tuttuğunu açıklayarak: “...Ey akıl sahipleri! Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz”²⁰; “Bu Kur'an; kendisiyle uyarılınsınlar, Allah'ın ancak tek ilâh olduğunu

¹⁴ ez-Zuhuruf 43/85.

¹⁵ el-Mülk 67/14.

¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/443.

¹⁷ el-A'râf 7/158.

¹⁸ el-Haşr, 59/7.

¹⁹ Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarihi*, 93.

²⁰ el-Mâide 5/100.

bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bildirildi”²¹ buyrulmaktadır.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Aclûnî'nin *Keşfü'l-hafâ* adlı eserinde akılla ilgili mevzû olduğu söylenen şu hadisleri naklederek bir çıkarımda bulunur:

“Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır. Ona, ‘Beri gel!’ demiş, beri gelmiş, ‘Geri dön!’ demiş, geri dönmüş ve ‘Seninle sorumlu tutacağım’ buyurmuştur.’ diğeri bir hadiste ise ‘Akıl bakımından rızıklanan kimse kurtuluşa ermiştir’ buyrulmaktadır. Bu hadislerin sıhhati muhaddisler tarafından eleştirilmiş olsa da senetlerinin çokluğundan ötürü ve en önemlisi birbirlerini destekleyen ifadeler olması onların sahih olduklarını göstermektedir.”²²

Ayet ve hadisler ışığında akla biçilen pay, tasavvuf da dâhil olmak üzere bütün İslâm ilimleri tarafından insanlara dinî sorumluluk yüklemenin temel nedeni kabul ediliyor olmasıdır. Ancak bütün İslâm disiplinlerinin akla yaklaşımı aynı oranda olmamıştır.²³ Bu farklılığı kelâmcılar ve sûfiler nazarında değerlendirecek olursak örneğin; kelâmcıların öncelediği akıl, duyularla elde edilen bilgilerin arka planını yorumlar ve daha farklı sonuçlar elde eder. Yani akıl için hem bilgi edinme vasıtası hem de bilgileri yorumlama melekesidir²⁴ diyebiliriz. Kur’an’da; “akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar...”²⁵ ayeti bu durumu örneklendirmektedir. Gerek ayetlerde gerekse hadislerde önemine değinilen akıl, kelâmcılar tarafından ön plana alınarak, akli yüceltmek suretiyle mümkün olan en büyük değer ona verilmiş ve böylece o kudsiyet mertebesine yükseltilmiştir.²⁶ İfrat denilecek seviyede akla değer biçen kelâmcılar, nassı nazara tabi tutma yoluna giderek nakil delilini kat’î delil saymayıp genel ifadeyle “evvel akıl sonra nakil” usulünü benimsemişlerdir.²⁷

Nakilciler ve sûfiler tarafından şiddetli tenkide uğramalarının sebebi de budur. Ancak şunu belirtmeliyiz ki kelâmın öncelediği akıl, hissin ve madde âleminin ötesinde kalan konuları inceleyen tamamıyla teorik (nazarî) ve metafizik olan akıldır. Tabii ve tecrübî akıl konusunda nakilciler ve sûfiler ile kelâmcıların arasında esasen ihtilaf yoktur. Tartışılan husus, teorik akla dayanarak din üzerinde felsefe yapmaktır.²⁸

²¹ İbrahim, 14/52.

²² Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, çev. Mustafa Erdoğan (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2003), 137.

²³ Tarık Tanrıbilir - Nail Karagöz, “Kelam Konularına Tasavvufî Yaklaşım: Hâris el-Muhâsib’inin ‘er-Riâye Li Hukûkîllâh’ Eseri Örneği”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/3 (2017), 684.

²⁴ Vahit Göktaş, “Kur’an’da Bilgi ve Bilginin Kaynakları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/20 (2008), 169.

²⁵ İbrahim 14/52.

²⁶ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 76.

²⁷ İzmirli, “İslamda Fikrî ve Dinî Mezhepler”, 23.

²⁸ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 73.

Sûfilerin akla biçtikleri pay ise çok daha farklıdır. Zira onlar, nazarî ve metafizik konularda akli söz sahibi saymayarak onu iki kısma ayırırlar. Bunlardan biri eşyanın mahiyetini, diğeri ise ilimleri kavrayan akıldır.²⁹ Eşyanın mahiyeti konusunda aklın aciz kaldığını belirten sûfiler, ilahi hakikatler ve tecelliler karşısında aklın kör adamın elindeki değnek gibi³⁰ olduğunu söylemektedirler. İlmi kavrayan akıl ise tecrübeye dayalı rasyonalist akıldır. Bu akıl ile daha önce de belirtildiği üzere diğer disiplinler arasında pek fark yoktur.

1.3. Keşf ve İlham

Bilgi teorisi; amaç, metot ve kaynakları bakımından farklılık arz etmektedir. Sûfiler ise bilgiye ulaşmada kendilerine has metotlarıyla diğer ekollerden ayrılmaktadır. Onların bilgiye ulaşmada önceledikleri iki kavram vardır: Keşf ve ilham.

Keşf sözlükte, “perdeyi kaldırmak” anlamına gelir. Tasavvufî terim olarak ise “perdenin arkasındaki gaybî manalara ve hakiki durumlara, vücûden veya şuhûden vâkıf olmaktır.”³¹ Bir diğer ifadeyle anlamaya kapalı olan şeylerin açığa çıkmasıyla anlam kula açılır ve göz ile görmüş gibi olur.³² Daha çok maneviyat ve hissiyat ile ilişkilendirilen keşf, beden ve his perdesinin kalkması ve ruh âleminin seyredilmesi³³ olarak da tanımlanmaktadır.

İlham, “Allah’ın doğrudan veya melek aracılığıyla iyilik telkin eden bilgileri insanın kalbine ulaştırmasıdır.”³⁴ Dolayısıyla ilhamî bilgi ya ilahi hitabı işitmek yahut da gayb âlemini görmek suretiyle gerçekleşir.³⁵ Nitekim İbn Arabî’nin *Futuhatu’l-mekkiyye* isimli eseri Mekke’de, *et-Tenezzülâtü’l-musuliyye* isimli eseri ise Musul’da kendisine gelen ilhamlar manasına gelmektedir. Bu ilhamlar vasıtasıyla eserlerini ele alan İbn Arabî, *Fusûs* adlı eserinin “Fass-ı Şit” bölümünde; “Veliler bilgilerini, peygambere vahyi getiren meleğin aldığı kaynaktan almaktadırlar” sözünü bilgi bahsindeki tasavvufi ilkeyi gayet açık bir şekilde meydana koymaktadır.³⁶

Kur’an’da, “Senin perdeni kaldırdık, artık bugün gözün keskindir”³⁷ ayeti ile keşfe; “Nefse ve onu en güzel bir biçimde şekillendirip fücür ve takvasını ilham edene yemin olsun ki...”³⁸ âyetiyle de ilhama karşılık bulmak mümkündür. Yine

²⁹ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 299.

³⁰ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 136.

³¹ Seyyit Şerif Cürçânî, *et-Ta’rifât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 188.

³² İbn Fûrek, *el-İbâne ‘an turukı’l-kâsîdîn* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2004), 344.

³³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 140.

³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/100.

³⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 139.

³⁶ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-Hikem* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 1871), 13.

³⁷ Kâf 50/22.

³⁸ eş-Şems 91/8.

Kur'an-ı Kerim'de, "Takvâ üzere olun ki Allah size gerekli olanı öğretsin"³⁹; "Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir"⁴⁰ âyet-i kerimleri, sûfilerce Allah'a karşı takındıkları müspet tavırlara binaen (keşf ve ilham ile) nice güzel kapılar açılacağına delili mesabesinde görülmüştür. Öte yandan ilham konusunda Hz. Peygamber (s.a.v)'den rivayetle pek çok hadis-i şerif bulunmaktadır. Bir duasında, "Allah'ım, senin nezdinden bir rahmet istiyorum ki, onunla bana rüşdümü ilham edesin."⁴¹ buyurarak Allah'a niyazda bulunmuş ve ümmetine örnek teşkil edecek bu duayı öğretmiş olmaktadır. Bir başka hadis-i şerifte ise Peygamberimiz (s.a.v), "Sizden önceki ümmetlerin içinde ilhama mazhar olan kişiler vardı. Eğer ümmetim arasında da onlardan biri varsa bu, Ömer'dir"⁴² buyurarak ilhamı tasdik etmiş bulunmaktadır.

Bu doğrultuda sûfiler hakikate ulaşmada önceledikleri kavramlarını Kur'an ve sünnete dayandırmaktadırlar diyebiliriz. Lakin onlar hakiki manaya ulaşmada Kur'an ve sünnetin özünü alma gayesiyle derûnî manayı anlamanın hazzını yaşarken, radikal nakilciler ile rasyonalist kelâmcıların hedefi haline gelmişlerdir.

Kelâmcıların keşf ve ilhama bakışları genel itibariyle, zevken tadılmış ferdi bir tecrübe olarak görülmektedir. Delil mesabesinde bulunmayan ve kıymet bulması açısından belli şartlar taşıması beklenen, vicdanda ani bir surette beliren ve nereden geldiği idrak edilemeyen; açıklık, susuzluk, üzüntü ve sevinç duygularının vicdanda duyulması gibi ilhamın da aynı şekilde duyulacağını söylemektedirler.⁴³ Ayrıca ilhamın kaynağının her zaman ilahî olmayacağı vurgusunu da yapmaktadırlar. Bu surette sûfilere karşı çıkmış onları zaman zaman sert eleştirilere maruz bırakmışlardır.

2. Sûfî Kelâmcılar

İslam düşünce tarihi, asırlardır süregelen farklı görüşlerin birbirine yönelttikleri eleştirilere şahit olmuştur. Bunun neticesinde zengin bir kültür meydana gelmiştir. Kelâmdan tefsire, tasavvuftan hadise, felsefeden diğer ilimlere kadar uzanan bu düşünce genişliği, İslam'ın her alanda söz sahibi olabileceğini gözler önüne sermiştir. Aralarında ihtilaf bulunan düşünce sistemlerinin benimsemiş oldukları fikirler her ne kadar farklı da olsa sonuç itibariyle İslam merkezli olduklarını söyleyebiliriz.

İslâm âleminin zengin fikir dünyasını harmanlayarak; tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf, felsefe alanlarında yetişmiş âlimler bulunmaktadır. Konumuz

³⁹ el-Bakara 2/282.

⁴⁰ el-Enfâl 8/29.

⁴¹ Tirmizî, "Duâ", 30.

⁴² Buhârî, "Ashabu'n-Nebî", 3689.

⁴³ Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarihi*, 346.

itibariyle diğer ilimlerin yanı sıra kelâm ve tasavvuf alanında yetkinlik kazanarak talebe yetiştirip eser verecek düzeyde olan âlimler görülmektedir. Zira bu iki disiplin arasındaki şiddetli geçimsizliklerin, fikirlerini ifrat sayılacak düzeyde benimseyen müntesiplerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Bu iki disipline hakkını vererek derinleşen âlimler, aralarındaki ihtilafı konuları uzlaştırma yoluna giderek kendilerini ve talebelerini ifrata düşmekten kurtararak itidal üzere dengelemişlerdir.

X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren XI. yüzyılın başlarına kadar telif edilmiş klasik sayılabilecek eserlere baktığımızda pek çok meselenin kelâm ilmiyle ilgili olduğunu görürüz. Bu meyanda Muhâsibî'nin *el-Vesâyâ* ve *er-Riâye*'sinde, Kelâbâzî'nin *et-Taarruf*unda, Serrâc'ın *el-Lûma*'sında, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb*'unda ve Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde kelâmî konulara değinildiği görülmektedir.⁴⁴

Bizler de bu başlık altında birkaç ismi örnek mahiyetinde göstererek kelâm ilmine bakışlarını ve etkilerini kısaca vermeye yetineceğiz.

2.1. Hâris el-Muhâsibî Örneği

Muhâsibî'nin doğum yeri Basra'dır. Genç yaşında ilim öğrenmek için Bağdat'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir.⁴⁵ Yaşadığı çevre itibariyle başlangıçta Mutezile'den etkilenmiş, ancak sonraları Mutezile'yi çeşitli konularda eleştirmiştir.

Çok yönlü zengin bir ilim adamı olarak karşımıza çıkan Muhâsibî; tefsir, hadis, kelâm ve tasavvuf alanında yetkinlik kazanarak talebeler yetiştirmiş ve eserler kaleme almıştır. Aynı zamanda İbn Küllâb ve Kalânîsî ile birlikte ehl-i sünnet kelâmının da kurucularından sayılmaktadır.⁴⁶ Ancak asıl önemli yanının sûfilik olduğu gerçeğini diğer ilimlerle tasavvufu harmanlayıp orta yol üzere kaleme aldığı eserlerinde görmekteyiz.

Muhâsibî, *er-Riâye li-hukûkillâh* adlı eserinde kelâm ile tasavvufu sistematik bir şekilde değerlendirerek mutlak teslimiyetçi sûfî yönüyle akılcı mütekellim yönünü uzlaştırarak kelâmî ve tasavvufî görüşlerini maharetle sentezlemeyi başarmıştır.⁴⁷ Disiplinler arası orta yolu yakalayan Muhâsibî, kendisinden sonra başta Gazzâlî olmak üzere birçok sûfî kelâmcıyı etkilemiştir.

⁴⁴ Abdulgaffar Aslan, "IV / X. Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişkisi: İbn Füreğ Örneği", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 5/14 (2002), 63.

⁴⁵ Abdulvehhâb Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sayih (Kahire: Mektebetü's-Sakafa ed-Diniyye, 2005), 138.

⁴⁶ Zafer Erginli, "Muhâsibî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31/14.

⁴⁷ Tanrıbilir - Karagöz, "Kelam Konularına Tasavvufi Yaklaşım", 694.

2.2. İbn Hafif Örneği

Şeyh-i kebîr, şeyh-i meşâyih, şeyh-i Şîrâzî gibi unvanlarla anılan İbn Hafif, 879'da Şîraz'da doğmuştur.⁴⁸ Dinî hükümlere bağlılığıyla tanınan İbn Hafif, tasavvufun kaynağının Kur'an ve sünnet olduğunu düşünerek sûfîlerin sözlerini ve davranışlarını âyet ve hadislere uygun olarak yorumlamıştır.⁴⁹ Ayrıca kelâm ilmini savunarak tasavvufun hizmetinde kullanılabileceği görüşünü benimsemiştir.⁵⁰

Kendisinden etkilenen birçok ismin tasavvufu başlatılmasına başlamanın yanı sıra bu isimler arasında İbn Fûrek'in anılması dikkat çekicidir. Zira Eş'ârî âlimi olarak ün kazanan İbn Fûrek'in, daha sonraları İbn Hafif'in sohbetlerine katılarak tasavvufu etkilediği rivayet edilmiştir.⁵¹ *el-İbâne* eseri bu hususta önem arz etmektedir.

2.3. Kuşeyrî Örneği

Tasavvuf, kelâm, tefsir ve hadis âlimi olarak zengin birikime sahip olan İmam Kuşeyrî, 986'da İran'ın Kûçan kasabasının bulunduğu Üstüvâ yöresinde doğmuştur.⁵² Kelâm ilmindeki yetkinliğini öncelikle İbn Fûrek onun vefatından sonra ise Ebû İshak el-İsferâyînî'nin derslerinde kazandığını söyleyebiliriz. Keza İsferâyînî'nin artık derslere katılmasının gerekmediğini, kitaplarını okumasının yeterli olduğunu söylemesi kelâm ilminde oldukça ileri seviyeye ulaştığını göstermektedir. Bâkılânî'nin eserlerini inceleyen Kuşeyrî, Eş'ârî kelâmını benimsemiştir.⁵³

Görüşlerini Kur'an ve hadisler ekseninde, sahabenin icmasına ve mutasavvıfların fikirlerine dayandırarak açıklayan Kuşeyrî, Eş'ârî geleneğinin belirgin özelliklerini sergileyerek en karmaşık konuları bile yumuşak üslupla sade bir dil kullanarak açıklamıştır.

Kelâmî izahlarının temelinde irade, ilim ve kudret sıfatlarını incelemiştir. Doğru inanç ile doğru amel yapılacağı üzerinde duran Kuşeyrî, kelâm ve tasavvuf ilişkisinin gerekliliği üzerinde ısrarla durmuştur. Zira dayanağı sağlam inanç üzerine olmayan her akım sonunda yıkılmaya mahkûmdur. Eserlerinde

⁴⁸ Tahsin Yazıcı, "İbn Hafif", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/535.

⁴⁹ Salih Çift, "İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûl-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslâm Felsefesi - Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı", *Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesi İle Olan İlişkisi* (Ensar Neşriyat, 2016), 473.

⁵⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler 2*, çev. Şahabettin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 141.

⁵¹ Aslan, "İbn Fûrek Örneği", 71.

⁵² Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/473.

⁵³ Uludağ, "Kuşeyrî", 26/473.

kelâmî konularda verdiği detaylı bilgi ve görüşlerinden hareketle onun ilk sûfi kelâmcılardan olduğu sonucuna varabiliriz.⁵⁴

2.4. Gazzâlî Örneği

İran'ın Horasan bölgesinde, yetiştirdiği devlet adamları ve âlimleriyle meşhur Tûs beldesinde doğan Gazzâlî, 1058 yılında dünyaya gelmiştir.⁵⁵ Hakikati arama açlığı Gazzâlî'yi birçok ekolün inancını araştırmaya yönlendirmiştir. *el-Münkız* adlı risalesinde bu durumu şöyle açıklar:

“Her taifenin mezhebine ait sırları meydana koymaya çabalıyorum. Hangisi hak, hangisi bâtil; hangisi Peygamberin sünnetine uygun, hangisi bidat üzerine kurulmuş anlamak istiyorum. Bir bâtininin içindekini öğrenmek dilerim. Bir zahirinin gittiği yolun neden ibaret olduğunu öğrenirim. Bir felsefecinin felsefesinin mahiyetini anlamayı arzu ederim. Bir mütekellimin fikrinin ne olduğunu, ne için mücadele ettiğini tetkik ederim. Bir mutasavvıfın iç temizliğine nasıl eriştiğinin sırrına vâkif olmayı çok isterim. Bir âbidin ibadetinin ona ne sağladığını incelerim. Allah'ı inkâr eden bir zındığın bu inkâra cüret etmesinin sebeplerini araştırırım.”⁵⁶

Gazzâlî bu vesileyle birçok ilmi araştırıp öğrenmiştir. Ancak onun baskın olan iki ilmî yanı vardır ki biri mütekellim yönü diğeri ise kelâmdan yüz çevirip karar kıldığı mutasavvıf yönüdür. Zira kelâmda aradığını bulamadığını⁵⁷ ifade ederek yeni arayışları sonucunda tasavvuf ile tanışmıştır.

Tasavvufta aradığını bulmaya muktedir olan Gazzâlî,

“Şüphe götürmeyecek surette anladım ki mutasavvıflar Allah yolunu tutan kimselerdir. Onların gidişi, gidişlerin en iyisidir. Yolları yolların en doğrusudur. Ahlakları ahlakların en temizidir. Dünyadaki bütün akıllı insanların aklı, hâkimlerin hikmeti, şeriatın esrarına vâkif olan âlimlerin ilmi, onların gidişlerinden, ahlaklarından bir kısmını değiştirmek, daha iyi bir hale getirmek için bir araya gelse buna imkân bulamazlar. Onların dışlarındaki ve içlerindeki bütün hareketleri ve durgunlukları hep nübüvvet kandilinin ışığından alınmıştır”⁵⁸

diyerek bu durumu bizlere belirtmiştir. Aradığımı buldum imasına rağmen kelâmı tamamen gereksiz bulmayarak Müslümanların bir kısmının bilmesinin yeterli olacağını (farz- kifâye) ancak her birey için gerekli olmadığını (farz-ı ayn) savunmaktadır.

⁵⁴ İsmail Şık, “Bir Mutasavvıf Olarak Kuşeyrî'nin Kelami Görüşleri”, *İslâmî İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 273.

⁵⁵ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/530.

⁵⁶ el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Münkız*, 15.

⁵⁷ el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Münkız*, 26.

⁵⁸ el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Münkız*, 61.

Kelâmın gayesini “ehl-i sünnet itikadının inanç esaslarını korumak” şeklinde tarif eden Gazzâlî, bundan başka eşyanın hakikatini farklı yollardan arama yoluna gittiklerini de belirtir. Buradan hareketle kelâm ilmine ihtiyaç duyulduğunu söyler. Zira bidatçılarla münazara etmek suretiyle halkı, onların sapkın inançlarına düşmekten koruması için önemli görmektedir.⁵⁹

Gazzâlî tavsiye mahiyetinde kendi eserlerinin bidatçılara karşı okunabileceğini belirtmiş, kimlerin hangi kitaptan faydalanması gerektiği üzerine de tavsiyelerde bulunmuştur.⁶⁰ *el-İhya* adlı eserini bidatçılarla nadiren karşılaşan kimseler için, bidatçıların yoğun olduğu bir çevrede bulunanlara *Risale-i Kudsiyye* adlı eserini, zihninde şüpheli soruları olanın bir nevi hastalığa kapıldığını belirterek derdine derman mahiyetinde *el-İktisad fi'l-İtikad* isimli kitaba yönlendirmiştir.⁶¹ Dolayısıyla sûfî mütekellim yönüyle karşımıza çıkan müstesna bir şahsiyet olan Gazzâlî, her iki ilmin de hakkını vererek birbirleriyle çatıştırmak yerine gerektiği yerde gerektiği gibi kullanmayı bilmiştir diyebiliriz. Kendisinden sonrakilere gerek *el-İhya*'da gerekse diğer eserlerinde kelâm ile tasavvufu harmanlayarak zengin bir birikim bırakmıştır.

“Acı ve tatlı sulu iki denizi birbirine kavuşturmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır; birbirlerinin sınırını aşamazlar”⁶² ayetindeki iki denizden maksadın şeriat ve hakikat olduğunu söyleyen Niyâzî-i Mısrî, bir dağ örneğiyle bu durumu şöyle örneklendirir: Dağ, dağ olması hasebiyle tektir. Çıkışı ve inişi dolayısıyla ikidir. Çıkışı şeriata inişi hakikate örnektir. Çıkış zor, iniş ise kolaydır. Dağın zirvesinde olan için çıkış ve iniş zahmeti yoktur. Bu veçhile şeriat ehli, hakikat ehlinin ilmını bilmediklerinden onları şeriata aykırı zannederek eleştirmişlerdir. Hakikat ehli ise şeriata hakikate aykırı görerek onu terk etmekte bir sakınca görmedikleri için şeriat ehline karşı tavır almışlardır. Ancak dağın zirvesine ulaşan ârifler, “A'raf”ehlidirler. Bu iki ilmin esasında tek bir ilim olduğunu bilirler. Zira iki tarafın müntesiplerinin gözlerindeki illet örtüsünden dolayı tek olan ilmi iki ilim gibi gördüklerini bilirler. Dolayısıyla iki tarafın hakkını vererek ihtilaf ettikleri konuları çözerler.⁶³

Buradan hareketle yukarıda isimlerini zikrettiğimiz, kelâm ile tasavvufu harmanlayıp aralarındaki ihtilafı giderme yoluna giderek orta yolu benimseyen âlimlerin, Niyâzî'nin dağ misalindeki ârif olan müstesna kişilerden olduklarını söyleyebiliriz.

3. Sûfîlerin Kelâmcılara Eleştirileri

⁵⁹ Ebû Hâmîd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1986), 104.

⁶⁰ el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-İhyâ*, 104.

⁶¹ Fiazuddin Shu'ayb, “Gazzâlî'nin Kelâm Hakkında Son Sözü”, çev. Sibel Kaya - Muhammed Çiftci, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014), 419.

⁶² er-Rahman 55/19-20.

⁶³ Niyâzî Mısrî, *Mavâ'idü'l-'irfân*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Emel Matbaası, 1971), 11.

Sûfilerin akli ikinci plana atarak akıl ötesi bir yetiyle hakikate erişme düşüncesi ve kelâmcıların her durumda akli önceleyip öne sürmeleri bu iki disiplin arasındaki ihtilafları meydana getirmiştir. Kelâm âlimlerine göre İslam inancını ilgilendiren konularda müsamahakâr davranmak doğru değildir. Haliyle sûfiler tarafından üretilen her türlü fikre de mesafeli durmuşlardır. Sûfilerin yanlış anlamaları önlemek amacıyla yaptıkları izahatları da pek dikkate almayarak iki disiplin arasındaki gerginliğin artmasına neden olmuşlardır.⁶⁴ Bu gerginlikler sonucunda zaman zaman tartışmaların eşliğine gelinerek birbirlerini zındıklıkla, küfürle itham eder hâle gelmişlerdir.

Bazen bu tartışmalar şiddetlenerek idam sehparlarında canlarını veren sûfilerin kanlarıyla bulanmıştır. Zira Sultanu'l-ârifin lakabıyla tanınan Bayezid Bistamî, yedi defa memleketinden sürgün edilmiştir. Zünnûn-i Mısırî'ye zındık ithamında bulunmuş ellerine kelepçe takılarak Mısır'dan Bağdat'a gönderilmiştir. İmam Ebu Bekir Nablusî Mısır'da derisi yüzülerek idam edilmiştir. Keza Hallac-ı Mansur da zındık sayılarak idam edilmişti.⁶⁵ X. asırdan itibaren Aynulkudât Hemedânî başta olmak üzere birçok sûfinin, ulemaca verilen kararlar neticesinde idam sehpasında can vermiş olmaları kelâmcıların sûfiler arasındaki anlaşmazlığın genişliği ve derinliği konusunda bir fikir verebilir.⁶⁶

Sûfilerin kelâmcıları eleştirmelerindeki temel sebeplerden biri, akıl boyutudur. Onların akla biçtikleri pay şüphesiz birçok kaidenin önüne geçmiştir. Türlü deliller kullanmak suretiyle her şeyi akılla izah edebileceklerini düşünürler. Ancak aklın ilahî konularda yetersiz kalacağını belirten sûfiler, “beşerî akıl söz ve işlerimizde yardımcıdır ama hâl bahsine gelince değeri sıfır olur”⁶⁷ diyerek akla biçtikleri payı ortaya koyarlar.

Birçok yönden aralarında ihtilaf bulunmasına karşın, bizler bu başlık altında akıl boyutunun yanında bir de kalp botunun eksikliğini inceleyeceğiz. Zira kelâmcılar akli öncelerken katı bir tutum sergileyerek kalp boyutunu ihlal etmişlerdir.

3.1. Akıl Boyutu

Akıl sözlükte mastar olarak, “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak” anlamlarına gelmektedir.⁶⁸ Terim olarak, kendisiyle ilimlerin idrak edildiği bir

⁶⁴ Çift, “Tasavvufun Fıkıh, Kelam ve Felsefeyle İlişkisi”, 476.

⁶⁵ Abdulvehhâb Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, çev. Abdulkadir Akççek (İstanbul: Toker Yayınları, 1968), 48-53.

⁶⁶ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 101.

⁶⁷ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 136.

⁶⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/238.

sıfattır.⁶⁹ Tasavvufî ıstılahta akıl, cüz'î ve küllî olarak ikiye ayrılmıştır. İlkiyle dünyevî ilimler, diğeriyle de ilahî ilimler algılanır. İlki ruhun nurundan diğeri de hidayetin nurundan meydana gelmiştir.⁷⁰

Tasavvufî açıdan akıl, “bağ” ve “engel” kavramlarıyla ön plana çıkmıştır. Zira bu manaların verilmesinde iki sebep söz konusudur. Birincisi, cehaletin zulmet olduğu ve aklın nuruyla bu zulmetin yok olmasıdır ki buradaki manasıyla akıl, cehalete ve câhilane şeylere engel olmuş olur. Bu yüzden ona, cehalete “engel” olduğundan dolayı ‘akıl’ denilmiştir.⁷¹ İkinci olarak ise, cüz'î aklın ilahî hakikatlere ulaşmadaki engelleyici fonksiyonuyla ilgilidir. Nitekim aklın engelleyici rolüne binaen İmam Şâfiî’den rivayet edilen bir şiir şöyledir: “İdrâk-ı ulûkûn nihâyeti ikâldir, düğümdür ve âlimlerin gâye-i s’ayi şaşkınlıktan ibârettir.”⁷² Beyitten anlaşıldığı üzere akıl bir kısım gerçekleri idrak etmekten çok uzaktır. Ancak bu durum küllî akıl için söz konusu değildir. Çünkü küllî akıl, Allah’a itaatle ve Peygamber (s.a.v.)’e tabi olmakla nurlanarak özel bir yeti kazanır. Bunun sonucunda da aklın sınırlarını aşarak ilahi hakikatlerin önünde engel olmaktan çıkar.⁷³

Aklın bir başka ikili taksimi ise, akl-ı meâş ve akl-ı meâd şeklindedir. Akl-ı meâş, dünyevi işleri düşünen, hak ve hakikate ulaşamayan akıldır. Akl-ı meâd ise ahireti düşünen ve ledünnî ilme sahip zât-ı ilahiyeye kavuşan akıl⁷⁴ olarak tanımlanmıştır.

Kur’an ve sünnette cüz'î/meâş olan aklın yetersiz kalıp ilahî meseleleri idrak edemeyeceği bildirilmiştir.⁷⁵ Zira tasavvufta aklın ikinci plana atılması, onun söz sahibi olamayacağı alanlarda bulunmasından dolayıdır. Kelâmcılarla da ihtilafli oldukları boyut tam olarak burasıdır.

Sûfilere göre kelâmcılar ilahiyat konusunda, “gâibi şahide, görünmeyeni görünene” kıyas etmekten başka bir iş yapmazlar.⁷⁶ Dolayısıyla akıl sahipleri marifetullahın özünü kavrayamaz ve ona asla ulaşamazlar.⁷⁷ Aklın âcizliğinden bahseden Kelabâzî, âciz olan bir varlık ancak kendisi gibi sadece âciz olan varlık

⁶⁹ Şehâbeddin Sühreverdî, *‘Avârifü’l-ma’ârif*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 592.

⁷⁰ Sühreverdî, *‘Avârifüma’ârif*, 591.

⁷¹ Sühreverdî, *‘Avârifü’l-ma’ârif*, 592.

⁷² Ahmet Avni Konuk, *Fusûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017), 133.

⁷³ Bekir Köle, “Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2013), 84.

⁷⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 44.

⁷⁵ Naim Şahin, “Kur’an-ı Kerîm’de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1998), 239.

⁷⁶ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 132.

⁷⁷ Hâris Muhâsibî, *el-Akl ve fehmu’l-Kur’ân*, çev. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 181.

konusunda bir delil getirebilir⁷⁸ görüşündedir. Bu durumda akıl ile marifetullahı idrak edip delillendirmenin söz konusu olamayacağını belirtmektedir.

İbn Arabî kelâmî ekolün zirve isimlerinden Fahreddin Râzî'ye gönderdiği mektubunda, onun otuz seneden beri inandığı bir meselenin yeni ulaştığı delillerden dolayı boşa çıkıp yanılığa düştüğünü ve bu yüzden gözyaşı döktüğünü haber aldığını söyleyerek; akıl ve fikir yürüterek bilgin olanın, dingin ve kaygısız olmasının imkânsız olduğunu söylemektedir. Ayrıca Allah'ın bilinmesinde bu durumun çok daha açık olduğunu belirterek nazar yoluyla Allah'ın mahiyetinin bilinmesinin imkânsızlığından bahsetmiştir. Bir şeyhe intisap ederek keşf ve ilhamî bilgilerle hakikate vasıl olmaya davet etmiştir.⁷⁹

İbn Arabî, kelâmcıların aralarındaki anlaşmazlıklara da değinerek, Mutezile'nin kabul ettiğini Eş'arilerin reddettiğini, hatta Eşari olan Bakillânî, Cüveynî ve İsferyânî gibi âlimlerin dahi arasında görüş ayrılığının bulunduğunu söyleyerek bütün bunların kaynağının akıl olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰

Mevlânâ, akılla kıyas edip hüküm veren kelâmcıları alaycı bir ifadeyle tenkit eder. *Mesnevî*'de "Sağırın Hasta Komşusuna Hatır Sormaya Gidişi" adlı hikâyesiyle kelâmcıların bu özelliğini şöyle eleştirir: Sağır bir adam hasta komşusunu ziyaret etmek ister. Fakat acaba hastaya ne söylemem lazım, o bir şey sorarsa nasıl cevap vereceğim diye düşünür ve akli istidlâl ve kıyasa dayanarak şöyle bir hayal kurar: Önce "Nasılsın?" derim, o da "Çok şükür iyiyim." der. Ben de "Güzel, buna memnun oldum." diye karşılık veririm. Sonra "Ne yedin" diye sorarım. O da mesela "Mercimek çorbası yedim", der, ben de "Afiyet olsun." derim. Daha sonra "Doktora göründün mü?", diye sorarım, o da "Falan doktorun muayenesinden geçtim.", der, ben de "Çok iyi, o işin ehli bir doktordur." derim.

Sağır hastaya gider, "Nasılsın?" der, hasta "İstiraptan ölüyorum." der, sağır, önceden tasarladığı kıyas kaidelerine uyararak "Güzel, buna sevindim.", der, fakat hastanın canı sıkılır. Sonra sağır, "Ne yedin?", der, hasta "Zehir" diye cevap verir, sağır, "Afiyet olsun." deyince, hastanın üzüntüsü giderek artar. Daha sonra sağır, "Tedavi için hangi doktor geliyor?", diye sorar, hasta, "Azrail" der. Sağır, "Çok iyi, o işin ehli bir hekimdir.", der. Sağır, vazifesini yapmış olmanın gönül rahatlığı içinde oradan ayrılırken hastanın elemi son haddine ulaşır.⁸¹

⁷⁸ Yüksel Göztepe, "Gazâlî ve Öncesi Bazı Sûfilerin Akla Eleştirel Bakışı", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/19 (2007), 309.

⁷⁹ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *Resailü İbn Arabî* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 185.

⁸⁰ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 134.

⁸¹ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 2/269.

Kelâmcıların akli esas olarak ilahî konuları anlayabileceklerini iddia etmeleri, Mevlânâ nazarında sağır kulaktan öte değildir. Zira O, "Senin kulağın sesleri işitiyorsa da gaybı duyan kulağa göre sağırdır." diyerek bu durumu tenkit eder.⁸²

Daha önce de belirtildiği üzere sûfîlerin eleştirdikleri akıl, cüz'î olan akıldır. Eleştiriye bahis olan konu ise akılla ilahî hakikatleri anlamının mümkün olup olmadığıdır. Kelâmcılar bu konuda akli esas olarak geniş bir perspektifle her meselede akli öncelemişlerdir. Bunun neticesinde sûfîlerin tenkitlerine maruz kalmışlardır.

Sûfîlerin akli eleştirmelerindeki sebepleri genel itibarıyla şöyle sıralayabiliriz:

a. Akıl kavramının manaları arasında *bağ*, *engel* ve *nehî* gibi manaların bulunması, b. Kur'an'da akıl sahiplerinin kötü fiillerinin akılsızlık olarak tenkit edilmesi, c. Hızır ve Musa (as) arasında geçen olayda olduğu gibi ilhamî bilgiyi, zekâda en üst seviyede bulunan bir peygamberin aklından daha da üst düzeyde tutan ayetlerin mevcudiyeti, d. Kelâm âlimlerinin akılla her şeyi çözebileceklerini zanneden tavırları ve mutlak hakikati akılla anlayacakları kanısına kapılmaları, e. Sûfîlerin yaşadıkları çağdaki bilginlerin, akli bir münazara aracı olarak kullanmaları, f. Aklın iyi ve kötü olan hakkında delil getirebilmesi ve yanlış bilgiler sonucunda yanlış hükümlerde bulunma özelliği, g. Keşfi kabul eden ve eleştiren âlimlerin bulunması ve keşfi savunmak amacıyla akli tenkit etmek suretiyle keşfin önemine vurgu yapma istekleri, h. Sûfîlerin yaşamış oldukları vecd sonucunda ulaştıkları bilgiler, ı. Bilgiye ulaşmada sûfîlerin önemli gördüğü metodla akıl sahiplerinin metodunun aynı olmaması, i. Sûfîlerin bizzat kendilerinin aklın sınırlı olduğunu müşahade etmiş olmaları, j. Sûfîlerin ulaştıkları hakikatleri akılla ifade etmede güçlük çekmelerinden dolayı aklın yetersizliğine vurgu yapmak amacıyla eleştiri yolunu tutmaları.⁸³

Bu genellemeyle birlikte yukarıda örneklerini verdiğimiz sûfîlerin görüşleriyle, kelâmcıları eleştirdikleri akli boyutun muhtevasını edinmiş bulunmaktayız. Diğer yandan sûfîler akli eleştirirken onun karşısına alternatif olarak kalbi getirmişlerdir. Ayrıca kendi akıllarının, kelâmcıların akıllarının çok daha ötesinde olduğunu da iddia etmişlerdir. Burada sûfîlerin akli "aklı küllî" iken kelâmcılara nispet ettikleri akıl ise "cüz'î akıl"dır. Zira sûfîlere göre cüz'î akıl her insanda bulunurken küllî akıl, Allah vergisi bir akıl olup ledünnî ilme muhatap özel bir idrak merkezidir.

⁸² Rûmî, *Mesnevi*, 2/272.

⁸³ Göztepe, "Sûfîlerin Akla Eleştirel Bakışı", 323-324.

3.2. Gönül Boyutu

“Başkaları hangi yolda fetva verirlerse versinler sen fetvayı kalbinden iste.” kavlince gönül boyutunun önemine değinen sûfler, kelâmcıları eksik buldukları bu meyanda tenkit etmişlerdir.

İlmihâl kitaplarına bakıldığında imanın sahih kabul edilebilme açısından “kalp ile tasdik, dil ile ikrar” tertibinin yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda sûfler, imanın tarifinde akıl yerine kalbin konulmasına dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla kalp temizliğine büyük önem vererek yollarını inşa etmişlerdir.

Kelâmcılar açısından gönül boyutunun eksikliği bir zafiyettir. Zira onların ilk dönem çalışmalarına bakacak olursak; çok tanrıçılık, tescim, hulul, ittihad ve nübüvvetin inkârı gibi konularda yoğunlaştığını ve ortaya çıkan inanç problemlerine itiraz mahiyetinde olduğunu görürüz. Daha sonraları ise içe dönük bir şekil alan kelâmî problemler, ehl-i bidat mezheplere karşı cedel anlayışı benimsenerek ehl-i sünneti müdafaa boyutuna geçilmiş ve gönül boyutu bir kez daha arka plana atılarak ihmal edilmiştir.

Öte yandan sûfler, kelâmcıların akıl yürüterek elde ettikleri bilgilerin kabuk mahiyetinde olduğunu, öze ulaşmanın ise ancak kalbin tasfiyesiyle gerçekleşeceğini savunmuşlardır. Bu meydanda Gazzâlî sarhoş ile sarhoşluğun tarifini yapan bilgin insan örneğini vererek der ki:

“Sarhoşluğun, mideden yükselen buharın dimağı istila etmesinden hâsıl olan bir hâldir, tarzındaki tarifini bilmekle sarhoş olmak arasında büyük fark vardır. Hakikatte sarhoş sarhoşluğu tarif edemez. Fakat sarhoş olmuştur. Ona dair hiçbir bilgiye sahip değildir. Ayık, sarhoşluğu tarif eder, levazımını bilir. Hâlbuki kendisinde sarhoşluk yoktur.”⁸⁴

Dolayısıyla kelâmcıların edindikleri bilgiler kalbe değil akla hitap etmektedir. Sadece hafızada kalmak suretiyle amel boyutuna dökülemeyen bilgilerin neticesinde, kelâmın kalbi değil akli beslediği ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Gazzâlî'nin kelâm ilmine bakışı farz-ı kifaye boyutunda olmuş,⁸⁵ nasıl ki bir beldede bir doktorun varlığı yeterli olacaksa bir kelâm âliminin varlığı da o beldeye yeterlidir görüşünü savunmuştur.

Yine İbn Arabî'nin Fahreddin er-Râzî'ye gönderdiği mektubunda, akıllı kimsenin kalbini fikirden kurtarması gerektiğini belirterek, Allah'ı bilmenin müşahede yoluyla elde edileceğini söylemiştir.⁸⁶ Bu durumda kelâmî fikir boyutunun fazlalığının insan zihnini bulandırdığı gibi kalbini de meşgul ettiğini, dolayısıyla ilahî hakikate eremediğini söylemek mümkündür.

⁸⁴ el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Münkız*, 56.

⁸⁵ el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-İhyâ*, 62.

⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *Resailu İbn Arabî*, 185.

Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde İmam Mâtürîdî, Allah'ın kuluna gitmesini istediği hedefler için kılavuzlar koyduğunu, zihnini düşünce ve ilhamlarla harekete geçirdiğini ve yine kulunu çeşitli ibretler vasıtasıyla uyardığını söylemiştir.⁸⁷ Böylelikle tefekkür eden kulun kılavuzlardan yararlanarak ilahî hakikate ulaşma yolunu bulacağını belirtmiştir. Buradan hareketle gönül boyutunun kelâmın ehl-i sünnet bazlı özünde var olduğunu ancak arka planda kaldığını söyleyebiliriz.

Kelâmın tarihsel süreci göz önünde bulundurulduğunda esasen elit bir kesime hitap ettiği görülmektedir. Halktan uzak oluşu gönül boyutunu yakalayamadığı anlamını çıkarmış, buldukları meclisler itibariyle sûfiler tarafından tartışmacı bir alan olarak görülmüştür. Tasavvuf ise varlığı itibariyle halk nezdinde gönül erbapları yetiştirmiş ve onlarla hemhal olmuştur. Bu meyanda sûfilerin halktan uzak kelâmcıları tenkit etmesi yadırganmamalıdır. Zira günümüzde ortaya çıkan ateizm, deizm gibi Batı menşeli birçok düşüncenin elit tabaka diye niteleyebileceğimiz kesime hitap ettiğini görmekteyiz. Ancak bu tehdidin giderek büyümesiyle her bir ferdi kapsayacak düzeye gelmesi kelâmın elit tabakadan halk tabakasına inmesini zaruri kılmaktadır görüşünderiz.

Halk tabakasına inmek ise gönül boyutunu doyurması açısından tasavvufu iş birliği içerisine girilmesini doğurmaktadır. Bu veçhile kelâm, zihninde problemler barındıran insanların şüphelerini kişiye has uygulayacakları metotları ile gidermeli, sonrasında gönül boyutunun doyurulacağı tasavvufa yönlendirmeleri gerekmektedir. Bu suretle kelâm ile tasavvuf arasında bir köprü kurularak, kalbin hastalıklardan arındırılıp ilahî hakikatlere duçar olunacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Tasavvuf ve kelâm öz itibariyle aynı tabana mensup iki disiplindir. Aralarındaki ihtilaflar, ilahî konularda olup hakikate ulaşmaları bağlamında öncelikli metotlarından kaynaklanmaktadır.

Tarihî süreçte İslâm âlimleri, hakikati arayanların çeşitli meşreplerde olduklarını belirterek onları sınıflandırmışlardır. Genel bir tasnifle; Selefî, kelâm, tasavvuf, Batınî ve felsefî ayrımı yapılmış, ancak Kur'an ve sünnete biçtikleri pay mesabesinde Batınîler ve filozofların tuttıkları yolun İslâmî olmaktan çıktığı belirtilmiştir. Geriye kalan Selefîler, kelâmcılar ve tasavvufçular olmuştur.

Bu genellemeyle birlikte, İslâm âleminde ortaya çıkan binlerce mezhep ve tarikatın temellerinin bu üç ekole dayandığını söyleyebiliriz. Ancak bilgiye

⁸⁷ Ebu Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002), 173.

ulaşmadaki öncelikleriyle birbirlerinden ayrılan bu ekoller, zaman zaman aralarında şiddetli tartışmaları da beraberinde getirmişlerdir.

Esasen bilgi teriminin ne olduğuna klasik felsefi kaynaklarda ve terminoloji sözlüklerinde rastlamaktayız. Bunun yanında İslâm âlimleri tarafından da farklı tanımlamalar yapıldığını görmekteyiz.

Selefi ekolü savunan âlimlerin, Kur'an ve sünnetin yanında sahabe ve ilk üç nesli, Kelâmî ekolü savunan âlimlerin akıl ve istidlâli, sûfilerin ise keşf ve ilhamı öncelikle hakikî bilgiye ulaşmadaki yöntemlerinin temellerini oluşturmuştur.

İnsan, yaradılış itibariyle diğer canlılardan ayrılan birçok meziyete sahip olmasının yanı sıra bilgiyi elde etme iradesi ve bilgiyi kullanabilme yeteneğiyle de ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bilgi, insanlık tarihiyle eş değer sayılabilecek bir konuma sahiptir.

İnsanları hem dünyada hem de ahirette saadete ulaştırmak adına bir hidayet rehberi olan Kur'an-ı Kerim'in de bilgiye ve onun kaynaklarına önem vermemiş olması düşünülemez. Keza aynı şekilde Kur'an'da çok defa övülen Peygamber (s.a.v) de konumu ve sözleri itibariyle bilgi ve kaynakları açısından önem arz etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de bilginin kaynakları genel ifadeyle ikiye ayrılmıştır. Birincisi, gayb alanıyla ilgili kaynaklardır. Bunlar vahiy, ilham ve rüya kaynaklı bilgilerdir. İkincisi, şehâdet alanıyla ilgili kaynaklardır. Bunlar ise duyular ve akıldır.

Allah'ın yönlendirmesi ve söz sahibi kılmasıyla birlikte Peygamber (s.a.v)'in de bilgiye ulaşmada kaynak mesabesinde olduğu görülmektedir.

Kelâmcılar ve sûfiler önceledikleri kavramlarını Kur'an ve sünnete dayandırmış, bu doğrultuda düşünce sistemlerini geliştirmişlerdir.

Kelâmcıların öncelediği akıl gerek Kur'an'da gerekse de hadislerde çok defa övülmüştür. İnsanı diğer canlılardan ayıran akıl, düşünebilme ve icraata geçirebilme yetisiyle ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda dinî yükümlülüğün temel şartı akıl sahibi olmaktır. Buradan hareketle kelâmcılar akli ön plana çıkarmış ve akıl olmadan hiçbir şeyin anlaşılamayacağını iddia etmişlerdir. Hatta daha da ileri giderek onu kudsiyet mertebesine çıkarmışlardır. Nassı nazara tabi tutmuş, akıl ile naklin tearuz ettiklerinde önce aklın sonrasında naklin geleceğini savunmuşlardır. Bu iddialarından dolayı da diğer ekoller tarafından eleştirilmişlerdir.

Sûfiler ise akli ikiye ayırmış, cüz'î ve küllî olarak nitelemişlerdir. Bunlardan biri ilimleri, diğeri ise eşyanın mahiyetini kavrayan akıldır. Eşyanın mahiyetini anlamada aklın aciz kaldığını söyleyen sûfiler, ilahî hakikatlerin anlaşılmasında akli yetersiz bulmuşlardır. İlmi kavrayan akli ise tecrübeye dayalı akıl olarak tanımlamışlardır. Tecrübî akıl konusunda nakilciler ve sûfiler ile kelâmcıların

arasında fark yoktur. Tartışılan husus, teorik akla dayanarak din üzerinde felsefe yapmaktır.

Sûfîler ilahî bilgiye ulaşmada aklın aciz kalacağını belirttikten sonra, hakiki bilgiye ulaşmanın manevî kirlerden temizlenmek kaydıyla gerçekleşeceğini belirtmişlerdir. Manevî kirlerin barındığı yer olan kalbin tasfiye edilerek nefsin arındırılması ve bu sayede keşf ve ilhamların meydana geleceği görüşü sûfîler tarafından benimsenmiştir.

Kelâmcılar açısından ise keşf ve ilham, genel itibariyle zevken tadılmış ferdî birer tecrübeden ibarettir. Delil olarak kullanılmayacağını savunan kelâmcılar bu doğrultuda sûfîleri tenkit etmişlerdir.

Asırlardır süregelen farklı görüşlerin birbirlerine yönelttikleri eleştiriler, İslâm düşünce sisteminin diriliğini korumuş ve zengin bir kültürün meydana gelmesini sağlamıştır. Bununla beraber tefsirden hadise, kelâmdan tasavvufa birçok yönüyle polimat âlimlerin varlığı da karşımıza çıkmaktadır. Tartışmaların yanı sıra zengin birikimleriyle disiplinler arası ihtilafları gideren âlimlerin varlığı, kelâm ve tasavvuf açısından uzlaştırıcı bir hâl almıştır. Gerek eserlerinde gerekse yaşantılarında her iki ilme de hakkını veren bu müstesna âlimler, ifrat ve tefritten kaçınarak itidal seviyede görüşlerini sonraki nesillere aktarmışlardır.

Tasavvuf klasikleri bağlamında önem arz eden eserlere baktığımızda birçoğunun kelâmî konulara yer verdiğini görmekteyiz. Ayrıca kelâm ilmine ait müstakil eserler de kaleme alan bu âlimler kendilerinden sonra gelen her iki ilim mensuplarını da etkilemeyi başarmışlardır.

Birbirleriyle uzlaşabilecek kaidelere mensup ortak tabanlı bu iki disiplin, buldukları ekolde uç noktaları yaşayan müntesipleri tarafından savunulmuş, kendilerine karşı olan ekoller de bu müntesipler tarafından tenkit edilmiştir.

Kelâmcılara göre İslâm inancını ilgilendiren konularda müsamahakâr davranmak doğru değildir. Dolayısıyla sûfîler tarafından üretilen her türlü fikre mesafeli durmuş, zaman zaman sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Tasavvuf âlimleri de kelâmcıları eksik buldukları konularda eleştirmiş, onların sert tutumlarına karşı sert tepkiler vermişlerdir.

Sûfîler kelâmcıları genel ifadeyle iki boyutta eleştirmiştir. Birinci tenkit konusu akıl boyutu, diğeri ise gönül boyutunun eksikliğidir.

Aklın sözlükteki anlamıyla “bağ” ve “engel” oluşu tasavvufta ön plana çıkmış, bu manaların verilmesinde ise iki sebebin olduğu belirtilmiştir. Birincisi, cehaletin zulmet olduğu ve aklın nuruyla zulmetin yok olmasından dolayı “cehalete engel” anlamında akla bu ismin verilmesidir. İkincisi ise, cüz’î aklın ilahî hakikatlere ulaşmadaki engelleyici fonksiyonuyla ilgili olup “bağ” olduğu görüşüdür.

Kelâmcıların akli esas olarak ilahî konuları anlayabileceklerini iddia etmeleri, sûfiler tarafından çeşitli örnekler verilerek eleştirilmiştir. Bu doğrultuda İbn Arabî kelâm ilminin zirve isimlerinden Fahreddin er-Râzî'ye bir mektup kaleme almış ve onu aklî boyuttan kalbî boyuta davet etmiştir. Mevlâna ise kelâmcıların akıl tutumunu, "Sağırın Hasta Komşusuna Hatır Sormaya Gidişi" adlı hikâyesiyle biraz da alaycı bir edaya bürünerek tenkit etmiştir.

Sûfiler akli eleştirirken karşısına alternatif olarak kalbi getirmişlerdir. Kalbin ilahî hakikatleri anlamada aklın önüne geçtiğini ve akli savunan kelâmcıların gönül boyutunu ihmal ettiklerini söylemişlerdir.

Kelâmın tarihsel süreci göz önünde bulundurulduğunda esasen inanç problemleriyle ilgilenmekten dolayı gönül boyutunu ihmal ettikleri görülmektedir. Ehl-i sünnet kelâmcılardan olan Mâtürîdî'nin Allah'ın hikmetsiz iş yapmayacağını kabul etmesiyle tefekkür boyutuna değinmesi aslında ehl-i sünnet merkezli kelâmın özünde gönül boyutunun varlığını bir nebze ortaya koyar. Ancak içinde buldukları tartışmalı ortam neticesiyle hep arka plana atılmıştır.

Kelâm düşünce sistemi halk tabakasından daha çok ilim meclislerinde ve elit tabaka denilen insanların yoğun olduğu ortamlarda kendini göstermiştir. İnsanların inançlarını korumak amacıyla üst perdeden mücadele veren kelâmcıların tartışmalarına karşılık sûfiler de halk tabakasından gönül kazanmak için mücadele vermişlerdir. Ancak günümüzde Batı menşeli birçok hareketin ortaya çıkmasıyla ateizm, deizm gibi düşünceler her bir ferdi etkilemektedir. Bu durum da iki disiplinin birbirleriyle çatışmak yerine birlik olup mücadele vermesini doğurmaktadır.

Naçizane fikrimiz, inanç problemi yaşayan bireylerin bu sorunları kelâm ile giderildikten sonra yine kelâmcılar tarafından gönül boyutunda yetkin olan sûfilere yönlendirilerek gönül boyutları beslenmelidir. Zira kelâm ilmi her ne kadar özünde gönül boyutunu barındırsa da pratikte bu boyutu ihmal etmiş ve yakalaması güç bir hale sokmuştur. Keza aynı şekilde inanç problemi yaşayan tasavvufa meyyal kişilerin öncelikle kelâma yönlendirilip sağlam bir inanç edinmesi sağlanmalıdır. Bu sayede "Cahil sofı şeytanın maskarasıdır." sözüne muhatap olmaktan çıkarak öncelikli bilmesi gerekenlerin bilincine vardırılabilmelidir.

Sonuç olarak, kelâm ile tasavvuf arasında bir köprü kurulmak suretiyle, kişinin sağlam bir inanç kazandırılıp gönül boyutunun desteklenmesi neticesinde kalbî hastalıkların giderilerek ilahi hakikatlere duçar olunacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Aslan, Abdulgaffar. "IV / X. Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişkisi: İbn Füreke Örneği". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 5/14 (2002), 61-75.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akıl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/238-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahihü'l-Buhârî*. Beyrut: Daru İbn Kesir.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cürcânî, Seyyit Şerîf. *et-Ta'rifât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrı, Mustafa. "Gazzâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Çift, Salih. "İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûl-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslâm Felsefesi - Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı". *Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesi İle Olan İlişkisi*. 445-488. Ensar Neşriyat, 2016.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. çev. Mustafa Erdoğan. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2003.
- Erginli, Zafer. "Muhâsibî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/13-16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Füreke, İbn. *el-İbâne 'an turukı'l-kâsıdîn*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2004.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Münkız mine'd-Dalâli*. çev. Hilmi Güngör. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1986.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Mükaşefetü'l Kulüb*. çev. Muhammed Taha. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2017.
- Göktaş, Vahit. "Kur'an'da Bilgi ve Bilginin Kaynakları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/20 (2008), 159-179.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2016.
- Göztepe, Yüksel. "Gazâlî ve Öncesi Bazı Süflerin Akla Eleştirel Bakışı". *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/19 (2007), 297-326.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu'l-Hikem*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 1871.
- İzmirli, İsmail Hakkı. "İslamda İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 3/12 (1929), 22-29.
- Kindî, Ya'kûb b. İshak. *Resâ'ilü'l-Kindi el-felsefiyye*. Kahire: Daru Fikri'l-Arabî, 1950.
- Komisyon. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 9. Basım, 1998.
- Konuk, Ahmet Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017.
- Köle, Bekir. "Tasavvufa Göre İlahî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu". *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2013), 81-96.
- Mâtürîdî, Ebu Mansûr. *Kitâbü't-tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002.
- Mısırî, Niyâzî. *Mavâ'idü'l-'irfân*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Emel Matbaası, 1971.
- Muhâsibî, Hâris. *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*. çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Muhyiddin, İbnü'l Arabî. *Resailü İbn Arabî*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Makaleler* 2. çev. Şahabettin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevi*. çev. Veled Çelebi İzbudak. 6 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Sayın, Esmâ. *Tasavvuf Eğitimi Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.

- Shu'ayb, Fiazuddin. "Gazzalî'nin Kalam Hakkında Son Sözü". çev. Sibel Kaya - Muhammed Çiftci. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014), 415-434.
- Sühreverdî, Şehâbeddin. 'Avârîfû'l-ma'ârif. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010.
- Şahin, Naim. "Kur'an-ı Kerîm'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi". *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1998), 221-242.
- Şa'rânî, Abdulvehhâb. *Tabakâtü'l-kübrâ*. çev. Abdulkadir Akççek. 2 Cilt. İstanbul: Toker Yayınları, 1968.
- Şa'rânî, Abdulvehhâb. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Sayih, Ahmed Abdurrahim . 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sakafa ed-Diniyye, 2005.
- Şık, İsmail. "Bir Mutasavvıf Olarak Kuşeyrî'nin Kelami Görüşleri". *İslâmî İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 257-274.
- Tanrıbilir, Tarık - Karagöz, Nail. "Kalam Konularına Tasavvufî Yaklaşım: Hâris el-Muhâsibî'nin 'er-Riâye Li Hukûkîllâh' Eseri Örneği". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/3 (2017), 678-697.
- Taylan, Necip. "Bilgi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/157-161. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- eUludağ, Süleyman. *İslâm Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/473-475. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/440-443. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Yazıcı, Tahsin. "İbn Hafîf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/535-537. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.
The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
